

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN İCTİMAİ-SİYASİ GÖRÜŞLƏRİ

Açar sözlər: *respublika, vətəndaşlar, hüquq, azad qadın, demokratik quruluş*

Key words: *republic, citizens, law, freedom of women, democratic structure*

Ключевые слова: *республика, граждане, право, свобода женщин, демократическая структура*

XX əsrin ikinci onilliyində Quzey Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin və Güney Azərbaycan «Azadistan» dövlətinin yaradılması XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərin-də hər iki Azərbaycanda mövcud olmuş ictimai-siyasi, ədəbi, fəlsəfi fikrin məntiqi nəticəsi idi. Beşiyi başında Həsən bəy Zərdabinin, Əlibəy Hüseynzadənin, Əlimərdan bəy Topçubaşovun, Əhməd bəy Ağaoğlunun, Məmməd Əmin Rəsulzadənin, Üzeyir bəy Hacıbəyovun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin və baş-qa onlarla Azərbaycan ziyalısının durduğu milli-demokratik hərəkat sonda Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətini və «Azadistan» dövlətini doğurdu. Onlar öz ictimai-siyasi, ədəbi və maarifçilik fəaliyyətləri ilə xalqımızın milli şüurunun oyanıb inkişaf etməsi-nə mühüm təsir göstərmişdir. Öz ideya siyasi qaynaqlarını xarici dövlətlərdən alan solçu sosialistləri və bolşevikləri çıxmaq şərtilə Azərbaycan demokratlarının əksəriyyəti müstəqillik tərəfdarı olmuşdur. Onlar Cumhuriyyət quruluşunun mahiyyətini şərh etmiş, xalqda Cumhuriyyət quruluşu haqqında ümumi təsəvvür yaratmağa çalışmışlar.

“Azərbaycan bədii mədəniyyətinin çoxəsrlik tarixinə qüdrətli ədəbi şəxsiyyətlər -dən biri kimi daxil olan Cəlil Məmmədquluzadə xalq işini, vətəndaşlıq fəaliyyəti üçün doğulan görkəmli simalardandır. Onun ədəbiyyat, incəsənət, maarif və mətbuat sahəsindəki bütün xidmətləri özünün ən yüksək, ülvə mənasını bu böyük ideala xidmətdə tapmışdır [1, 5].

Bu cəhətdən Cəlil Məmmədquluzadənin məşhur «Cumhuriyyət» adlı məqaləsi daha xarakterikdir.

Vətəndaşlar! Cumhuriyyət, yəni latınca «Respublika» elə bir hökumətə deyirlər ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın öz öhdəsində və ixtiyarındadır, necə ki, məsələn, Firəngistan, İsveçrə və qeyriləri» [4,190-191].

Məqalədə daha sonra müəllif Cumhuriyyət üsul-idarəsinin tarixi, mahiyyəti, seçkinin şərtləri, azadlıqlar haqqında qısa, xalqın anlayacağı bir tərzdə açıqlamalar verərək göstərir ki: «Vətəndaşlar» Cumhuriyyət üsul idarəsi təzə deyil: qədim yəhudilər, germanlar, yunanlar və rumlar tarixin çox əvvəl vaxtlarında Cumhuriyyətin idarəsi ilə yaşayırdılar, lakin həmin qədim zamanlarda bir tərəfdən aqalıq və digər tərəfdən qulluq o dərəcədə idi ki, ədalətin və müsavətin (bərabərliyin - R.Ə.) yoxluğundan... qədim Cumhuriyyət idarələri davam edə bilmədilər. Axirül-əmr nadan məxluq öz yaxınlarını yenə zalım padşahlar ixtiyarına verdilər» [3, 191].

Seçkilər haqqında danışarkən müəllif göstərir ki: «Cumhuriyyət idarəsinin seçkisinin dörd vacib şərti var...Bu şərtlərin əvvəlincisi ümumilikdir, yəni məmləkətdə yaşayan nüfusun cəmiyyəti seçkidə iştirak etməlidir...Sinif, cins, din» fərqi qoyulmadan seçkidə «kişilər ilə övrətlər də, erməni də, müsəlman da, xan da, rəiyyət də» iştirak etməlidir...» İkincisi seçkinin müsəvi olmasıdır, yəni səslərin bərabərliyi. Məsələn, mən əgər xan və ya bəyə-m, mənim də səsim birdir, sən çoban və rəiyyətsən, sən də səsin birdir. Demək, hər ikimizin səsi bərabərdir...Üçüncü şərt seçkinin düzbədzülyüdür...Dördüncü şərt seçkinin gizli olmasıdır» [4, 192].

Cumhuriyyət idarəçiliyində mühüm amillərdən birini də azadlıqlar hesab edən müəllif göstərir ki: «Cumhuriyyət idarəsinin bir zinəti də var ki, o da tamam azadlıqdır. Bu azadlıq da neçə qismdir». Bu qismlərə etiqad azadlığını, yığınaq aza-dlığını, birləşmək azadlığını, çap eləmək, danışmaq, siyasi partiyalar yaratmaq və s. azadlıqları daxil edən müəllif sonda göstərir ki: «Vətəndaşlar! Əgər bizdə in-sanlıq hissi hələ ölməyibsə - və güman edirəm ki, ölməyib, - o vədə görə uca səs ilə Cum-huriyyət qəhrəmanlarını alqışlayıb deyək: Yaşasın Cumhuriyyət!» [4,193].

C.Məmmədquluzadə hüquq elmlərinə yiyələnməsi ilə ümid edirdi ki, qanun qarşısında xalqın mənafeyini müdafiə etmək faydalı olar. Tədqiqatlarda göstəriləni kimi: «Qanun anlayışı, o dövrdə onun üçün ədalət anlayışı ilə əlaqədar idi» [1, 257]. C.Məmmədquluzadə çarizmin devrilməsini və demokratik respublika qurulmasını, aqrar və milli məsələlərin həll edilməsini, məhsuldar qüvvələrin sürətli inkişafının həyata keçirilməsini nəzərdə tutan inqilabi - demokratik məramın tərəfdarı idi. Böyük demokrat istismarçı dövlətlərin siyasi quruluşu ilə yanaşı onun hüquq sisteminin nöqsanlarını da kəskin tənqid edir, 1905-ci il

inqilabını «azadlıq və hüquq» uğrunda mübarizə kimi qiymətləndirir, ictimai həyatın demokratik quruluşu uğrunda qətiyyətlə çıxış edir, mövcud ictimai-siyasi quruluşun hüquq sisteminin ləğv edilməsi və onun daha mütərəqqi demokratik quruluş və hüquq sistemi ilə əvəz edilməsini, xüsusilə milli-müstəmləkə əsarətinin və hüquqsuzluğunun ləğv edilməsi yolu ilə milli məsələnin demokratik həllinin proqramını təqdim edirdi. C.Məmmədquluzadə hətta «Müvəqqəti hökumət»in elan etdiyi hüquq və azadlıqların da həqiqətən həyata keçiriləcəyinə inanmır və göstərirdi: «Bir Nikolayın getməsi ilə yüzlərlə başqa Nikolaylar meydana çıxır» [3].

Qadın azadlığı məsələsi C.Məmmədquluzadəni bütün həyatı boyu düşündürmüşdür. O, Şərqi qadınını hərəmxanaların zindanından, qara çarşabın zülmətindən azad etmək, onu tərbiyə edərək öz vəzifəsini anlatmaq üçün əlindən gələni əsirgəməmiş, öz felyeton, məqalə və iri həcmli əsərlərində yeri gəldikcə bu məsələnin həlli yollarını göstərmişdir. Bu münasibətlə ədib göstərirdi: «Bəxti qara Şərqi qadını gözünü açıb çıxсын ...əsrimizin geniş meydanına və cürətlə desin: Mənim də bu dünyada yaşamağa haqqım var! Çünki ...mən azad Şərqi qadınıyam» [2, 835].

Bütün mənalı həyatını xalqın yüksəlişinə, azadlığına həsr edən Cəlil Məmmədqulu-zadə və bütün «Mollanəsrəddin»çilər Azərbaycan inqilabi demokratik siyasi fikrinin inkişafında mühüm rol oynamışlar. Bütün yuxarıda deyilənlər onu göstərir ki, «Mol-lanəsrəddin»çilər demokratik respublika tərəfdarı olmuşlar. Bunu nəzərə alan tədqiqatçılar göstərmişlər ki: «Cəlil Məmmədquluzadənin yeni ictimai və dövlət quruluşu haqqında proqramı əsas etibarilə aşağıdakılardan ibarət idi:

a) Mövcud ictimai-siyasi quruluşun və hüquq sisteminin məhv edilməsi və onun daha mütərəqqi demokratik quruluş və hüquq sistemi ilə əvəz edilməsi;

b) Əmək şəraitinin kökündən yaxşılaşdırılması, 8 saatlıq iş gününün həyata keçirilməsi, aqrar məsələsinin kəndlilərin xeyrinə həll edilməsi;

c) Dinin dövlətdən ayrılması, xalqın dini buxovlardan azad edilməsi, onun təhsili və maarifi üçün şərait yaradılması;

ç) Milli-müstəmləkə əsarətinin və hüquqsuzluğunun ləğv edilməsi yolu ilə milli (mə-sələnin demokratik həlli- Rusiya xalqlarına öz müqəddəratını həll etmək və öz dövlətini yaratmaq hüququ verilməsi» [5, 253-254].

Göstərilən bu proqramın həyata keçirilməsi labüd olaraq demokratik respu-blikanın qurulmasına gətirib çıxarırdı və sonda gətirib çıxardı da. Quzey Azərbaycanda 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti yaradıldı.

Ədəbiyyat

1. Həbibbəyli İsa, Məmmədquluzadə Cəlil (Mətnin müəllifi və tərtibçisi) B. İşıq, 1987, 190 s.
2. Məmmədquluzadə Cəlil, Felyetonlar, məqalələr, xatirələr, məktublar. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1961, 1017 s.
3. Məmmədquluzadə Cəlil, Müvəqqəti Hökumət. // Molla Nəsrəddin. 1917, №20.
4. Məmmədquluzadə Cəlil, Əsərləri, IV cild, Bakı, 2004, səh., 472 s.
5. M.Məlikova, E.Bayramov. Göstərilən əsər, səh. 253-254.

Public and political opinions of Jalil Mammadguluzadeh

Summary

The article discusses some aspects of the work of Mirza Jalil Mamedguluzade - an outstanding and beloved literary figure of the people who played a special role in the development of socio-political, literary, philosophical ideas in the Azerbaijani artistic culture of the late XIX - early XX centuries.

His famous article "Cumhuriyat" analyzes its essence, issues of government, elections, issues of women's freedom, the role and place of all these aspects in governing the country.

Общественно-политические взгляды Джалила Мамедгулузаде

Резюме

В статье рассматриваются некоторые аспекты творчества Мирза Джалила Мамедгулузаде - выдающегося и любимого литературного деятеля народа, сыгравшего особую роль в развитии общественно-политических, литературных, философских идей в азербайджанской художественной культуре конца XIX - начала XX веков.

В его знаменитой статье «Джумхурийят» анализируется его сущность, вопросы правление страной, выборы, вопросы свободы женщин, роль и место всех этих аспектов в управлении страной.